

POFROIDISTINĖ MOKSLO FILOSOFIJOS TERAPIJA

Evaldas Juozelis

Mykolo Romerio universiteto Filosofijos katedra
Ateities g. 20, LT-08303 Vilnius
Tel. (8 5) 275 6709
El. paštas: ejuozelis@mruni.eu

Mokslų filosofijos grandai Karlas Popperis ir Adolfas Grünbaumas vieningai, nors ir dėl skirtingų metodologinių priežasčių, atmetė psichoanalizės mokslinio statuso galimybę. Tokia vienareikšmė pozicija (psichoanalizė yra pseudomokslas) analitinės filosofijos tradicijoje vyrauja iki šiol, net ir nunykus racionalizmo ir pozityvizmo įtakai filosofiniame diskurse. Kita vertus, plėtojantis nuosaikesniems mokslinio žinojimo modeliams, susiformavo atitinkama sociokultūrinė ir intelektualinė terpė samprotavimams, jog tiek mokslų filosofijai, tiek mokslui, nesusidorojantiems su jų pačių ideologinėmis ir metodologinėmis neurozėmis, būtina terapija, kurią įvairiais pavidalais gali pasiūlyti pofroidistinės psichoanalizės formos. Straipsnyje trumpai apžvelgiama, kodėl dalis autorių, paslaugiai siūlančių terapines priemones akademiniam diskursui, tiesiai reikalauja psichoanalizę pripažinti mokslu, o dalis laikosi nuomonės, jog psichoanalizei mokslų statuso vainikas nei siektinas, nei priimtinas.

Pagrindiniai žodžiai: psichoanalizė, mokslų filosofija, K. Popperis, A. Grünbaumas, N. Maxwellas, neurozė.

Jane Flax straipsnyje „Psichoanalizė ir mokslų filosofija: kritika ar pasipriešinimas?“ teigia, jog žymieji psichoanalizės kritikai Karlas Popperis ir Adolfas Grünbaumas negali pasiūlyti tokios aukštos prabos mokslų filosofijos, kurios pagrindu būtų galima adekvačiai įvertinti psichoanalizę. Ji siekia įtikinti išsilavinusią atvirąją visuomenę, jog Vakarų filosofiją persmelkusios klaidinančios proto ir kūno, žinojimo ir pojūčių, racionalaus ir iracionalaus perskyros pačios peržiūrėtinos iš psichologinės perspektyvos, o psichologinė filosofijos analizė susiklosčius šiai apgailėtinajai situacijai siūlytina kaip filosofijos terapinė priemonė (Flax 1981: 561). Matyt, esama bent dviejų tokio žingsnio motyvų: a) psichoanalizė dažniausiai yra suprantama pernelyg paviršutiniškai arba apskritai nesidomima jos realiu turiniu

bei praktika; b) pati mokslų filosofija nėra pajėgi pasiūlyti mokslų demarkacijos kriterijų, nes ignoruoja mokslinę praktiką (psichoanalizė yra tik vienas iš pavyzdžių), o normatyvinių kriterijų ribojamas filosofinis tyrimas nepajėgus aprėpti visų mokslinių praktikų ir metodologijų įvairovės.

Kaip žinoma, Popperio argumentai, kodėl psichoanalizė nėra mokslas, remiasi tuo, kad ji esą yra 1) nepaneigiamą; 2) įrodymai, pasitelkiami teorijai patvirtinti, yra neadekvatūs; 3) analitikai niekada nebandė psichoanalitinės teorijos falsifikuoti (Flax 1981: 561, Popper 1963). Kadangi tik stebėjimu ir indukcija mokslų (teorijos) niekada negalime formuluoti ir pagrįsti, psichoanalizė (kaip, beje, ir marksizmas) Popperui yra geriausias piktnaudžiavimo induktyvistiniu mokslų modeliu pavyzdys.

Tariamai akivaizdžia aiškinamąja panašaus pobūdžio teorijų galia, kai faktiškai viskas, kas atsiduria jų tyrimo lauke, tampa nesunkiai suprantama, koherentiška, ir viską galima verifikuoti pasinaudojus teorijos teikiama metodologija, privalu suabejoti (Popper 1963: 34).

Polemizuodami su Popperiu Donas C. Grantas ir Edwinas Harari atkreipė dėmesį į trejų termino „psichoanalizė“ reikšmę. Psichoanalizė apima tris atskiras, tačiau susijusias sritis: tai a) psichinių procesų stebėjimo metodas; b) grupė sąmonės teorijų; c) psichoterapijos metodas. Taigi Popperis, tariamai demaskuodamas Sigmundo Freudo psichoanalitinių interpretacijų verifikavimo procedūras (a) (Popper 1963: 34–35, 39–40), esą susikuria kritikai palankią psichoanalizės karikatūrą, paties Freudu vadintą „laukine“ psichoanalize, kurioje išvados apie sąmoninius motyvus daromos apeinant sudėtingą specifinius individo gynybinius mechanizmus įveikiantį procesą, leidžiantį suprasti atitinkamus sąmonės motyvus (Grant, Harari 2005: 446, 448, Freud 1957). Be to, Freudas 1937 metų tekste „Konstrukcijos analizėje“ (*Konstruktionen in der Analyse*) esą išsamiai atsakė į kritiką, jog psichoanalizė negali būti falsifikuota, nurodydamas keturis būdus, kaip analizė gali veikti paciento psichinius procesus, ir kaip šie būdai gali būti panaudojami įvertinant interpretacijos klaidingumą psichoanalizėje: per vartojamų žodžių formą; konstrukcijos turinio asociacijas; netiesioginių asociacijų formą, struktūros ar turinio panašumus; negatyvią terapeutinę reakciją (Grant, Harari 2005: 449–450). Šiuolaikiniai klinikiniai empiriniai tyrimai, pasak Grantu ir Harari, rodo, kad psichoanalitinė „perkėlimo“ hipotezė (savybes, kurias pacientai paprastai priskiria

kitiems savo aplinkos žmonėms gyvenime, terapijos metu priskiria ir psichoterapeutams), arba hipotezė, jog terapijos sėkmė priklauso nuo paciento gebėjimo įveikti priešinimąsi sąmonės turiniams ir jų įsisąmoninimo, iš principo gali būti falsifikuojamos (2005: 450).

Grünbaumas taip pat mano, kad laikantis Popperio siūlymų psichoanalizė (bent tokia, kokią ją matė Freudas) išties atitinka mokslo kriterijus (Grünbaum 1984: 108). Tad induktyvizmas šiuo atveju ne tik neatmestinas – verifikacionistinis demarkacijos kriterijus yra griežtesnis nei falsifikacionistinis – psichoanalizė stokoja būtent induktyviai patvirtinamų įrodymų (Grünbaum 1979). Kitaip tariant, Grünbaumas psichoanalizės analizę perorientuoja verifikacijos procedūrų ir empiristinės metodologijos kryptimi. Flax (1981: 562) Grünbaumo kritiką apibendrina taip: 1) psichoanalizė yra beviltiškai „epistemiskai užteršta“: pacientas visuomet yra pernelyg veikiamas analitiko (pats Freudas, anot Grünbaumo, „duomenis nuo kušėtės“ laikė nepriimtinais, 1984: 130); 2) empiriniai testai rodo, kad savistabos (*self-observation*) ir analizės tikslumas ar netgi galimumas yra abejotini, tad racionalios išvalgos per analitinį procesą konstravimas negalimas; 3) iš „užteršto“ klinikinių duomenų pobūdžio išeina, kad empiriniai tyrimai, kaip ir terapinė psichoanalizės sėkmė, negali būti panaudoti induktyviam psichoanalitinės teorijos pagrindimui (plg. Grünbaum 1984: 115); 4) neklinikiniai eksperimentai arba nepatvirtina psichoanalizės teorijos, arba nepateikia jokių rezultatų.

Grantu ir Harari perskyrų atžvilgiu Grünbaumas sujungia a) ir c) sritis, o b) sritį redukuoja į Freudu teoriją. Anot Flax, tokia traktuotė nėra netikėta atsižvel-

giant į Grünbaumo poreikį transformuoti psichoanalizę į empiristinei metodologijai parankų taisyklių ir praktikų rinkinį, kuris kitu atveju yra pernelyg daugiareikšmis ir nesistemiškas, nesuvedamas į paprastus teiginius (Flax 1981: 564, Grünbaum 1980: 311). (Čia pat ji ironizuoja, kodėl dėl tokių pačių priešasčių šiuolaikinės fizikos negalėtume redukuoti į Newtono mechaniką). Tačiau netgi pasipriešinimo, perkėlimo sąvokas, dominuojančias Freudo teorijoje, Grünbaumas esą apeina, o analizės procesą racionalizuoja: sąmonė veikia nefigūruoja jo tyrimo lauke, nors kaip tik ji vienaip ar kitaip Freudo teoriją perkelia anapus pozityvizmo ir empirizmo ir tampa modusu, kuriame *psyche* ir *soma* sąveikauja, ir griežta skirtis tarp sąmonės ir kūno, racionalaus ir iracionalaus atmetama, o laikantis sąmonės kaip savo turiniu ir struktūra socializuoto darinio sampratos, išorės ir vidujiškumo, taip pat individo ir sociumo skirtis tampa tokia pat problemiška, kaip sąmonės ir kūno (Flax 1981: 565).

Be to, psichoanalizės teorija ir terapija sietinos ne dėl to, kad Freudas ieškojo teorijos moksliskumą pagrindžiančių duomenų, bet kadangi, anot Flax, pati teorija suponuoja, jog psichinės ligos iš dalies kyla dėl žmonių tarpusavio santykių, yra socializacijos proceso produktas. Tad paciento emancipacija toli gražu nėra kvantinės mechanikos problemų sprendimo pobūdžio procesas, kurio tikslas būtų „tiesa“ empirine prasme, įmanomai tikslus paciento istorijos faktų surašymas, o intersubjektyvus supratimas, sudarytas iš gyvos emocijų, intelekto neapčiuopiamos patirties. Pacientas savo specifinę patirtį stengiasi atsiminti ir nuodugnai suprasti padedamas analitiko, kuris gali pasiūlyti bendrąją schemą, padėsiančią tiek analitikui, tiek pacientui eksplikuoti paciento patirčių

reikšmę, ypač perkėlimo fenomenus, nes praeitis išgyvenama ją „perkeliama“, o ne suvokiama intelektu (Flax 1981: 566).

Tatjana Sivik, Psichosomatinės medicinos instituto Götėborge (Švedija) vadovė, tradicinės mokslo filosofijos autoritetų atmintį ir sąžinę uoliai stengiasi atgaivinti analogiškos terapinės kritikos priemonėmis. Tradicinis metodologinis-redukcionistinis mokslo filosofijos instrumentarijus, pasak terapeutės, tiesiog yra neadekvatus pačiai tikrovei, netgi jai priešiškas:

Šiuolaikinė diadinė ir tiesinė mokslo paradigma, išreiškiant ją psichoanalitiniais terminais, yra užstrigusi edipinėje psichikos vystymosi stadijoje, kartu su jos konfliktinėmis tendencijomis ir emociju kognityvizmu. Kaip edipiškas vaikas, savoje paradigmoje su užsidegimu dirbantis mokslininkas energingai ir ekstravagantiška ekshibicionistine maniera siekia pateikti savo „vienmačius paveikslėlius“ kaip geriausius tikrovės pavyzdžius, kuriuos pavydžiai gina tikėdamasis pelnyti „teisėtą“ atlygį ir kolegų susižavėjimą (1999: 151).

Būdama praktikuojanti mokslininkė ir kartu filosofė, Sivik bemaž neabejoja, jog tradicinių mokslo doktrinų laukia toks pat likimas, koks ištiko Bažnyčios mokymą. Šiandien, pavyzdžiui, neuroendokrino-imunologiniai (*neuro-endocrino-immunological*) tyrimai eina išvien su atradimais, „elegantiškai ir patraukliai patvirtinančiais kai kurias Freudo teorijas“, ir netrūksta duomenų, kad smegenys, ko gero, funkcionuoja pagal dar Charleso S. Peirce'o pasiūlytą triadinį biosemiotinį modelį (*triadic bio-semiotic model*). Šie pasiekimai esą patvirtina tai, „ką išmintingi žmonės visad žinojo“: mokslo paradigmu konfliktas yra kova dėl tyrimų finansavimo ir galios demonstravimas, lydimi partikuliarizmo, organizuoto dogmatizmo, tam tikrų grupių lobizmo ir informacijos kontrolės; keisčiausia, jog

sykiu vertingiausiomis mokslinio tyrimo ypatybėmis įvardijama universalizmas, komunizmas („rezultatai laikytini visuomenės nuosavybe“), altruizmas (netoleruotinos jokios „suktybės ir apgavystės“) ir organizuotas skepticizmas (Sivik 1999: 152–153). Kitaip tariant, mokslo (filosofijos) raidą šiandien geriau apibūdina politinių žaidimų taisyklės (kairė tenezino, ką daro dešinė) ar psichologiniai asociacinių procesų sutrikimai nei metodologiniai ir epistemologiniai procesai. Pozityvistinės doktrinos tikrovės monopolijos sąlygomis mokslas ne konkuruoja ar koegzistuoja su psichosomatinės (psichodinaminės, psichoanalitinės) tikrovės paradigma, o siekia ją eliminuoti.

Flax, ko gero, noriai pripažintų šią asimetriją. Ji siūlo pastatyti problemą ant galvos ir leisti pacientui (psichoanalizei) užduoti keletą nepatogių klausimų analitikui (mokslo filosofijai), kartu išplėsdama Grant'o ir Harari poleminių lauką. 1. Kodėl pozityvistinėje doktrinoje sąmonė ir kūnas vertinami kaip atskiri ir skirtingi esiniai, ir kokioms gynybinėms funkcijoms ši perskyra tarnauja? kokios objektų santykių rūšys šią distinkciją įgalina, patvirtina, įrodo? 2. Kokiu mastu mokslinį darbą veikia pašoniniai motyvai, kaip jie formuoja mokslinių teorijų ir metodologijų turinį ir tikslus? ar mokslo filosofija tampa gynybinės mokslo sistemos, siekiančios pergalėti mirtį, valdyti gamtą, pašalinti iracionalius žinojimo elementus, dalimi ir ar ji kaip tokia būtinai turi atmesti psichoanalizės tikėtinumą? 3. Ar nėra taip, kad, žvelgiant iš psichoanalitinės perspektyvos, visoks žinojimas neišvengiamai yra „epistemiškai užterštas“? (1981: 567–569).

Vadovaujantis pirmiau išdėstytomis psichoanalizės apologetų nuostatomis, psichoanalizė yra empirinė („psichoso-

matinė“, iš dalies atspari tiek verifikacionistinei, tiek falsifikacionistinei kritikai), intersubjektyvi (socialinė), hermeneutinė (istoriška) ir emancipacinė (terapinė) žinojimo forma. Kaip tokia ji ne tik galbūt atskleidžia mokslų praktikose užkoduotų prieštaravimų sąlygas ir priežastis, bet siūlosi ir kaip filosofijos terapeutė. Tokiu būdu psichoanalizė pati pretenduoja pavaduoti „problemiškas“ pozityvistines ir racionalistines doktrinas. Ar ši alternatyva sveikintina, kiekvienas gali turėti savo nuomonę, o šio tokio aiškumo ir patrauklumo alternatyvai suteikia revoliucinga Nicholaso Maxwello metateorija, kurią aptarsiu kiek vėliau. Kita vertus, psichoanalizės praktoteoretikai versdamiesi žemyn galva siekia išlaikyti pusiausvyrą ir leidžia numanyti, kad gydomosiomis savybėmis pasižymi ir atitinkamos postanalitinės mokslo filosofijos kryptys, suteikusios psichoanalitiniam teorizavimui pakankamai stabilų akademinį pagrindą, t. y. perspektyvą abejoti mokslinio racionalumo unikalumu ir universalumu, empirinių žinių patikimumu, teorinių prielaidų grynumu, mokslo rezultatų viena-reikšmiškumu ir t. t. Todėl čia nekliamas klausimas apie mokslo filosofijos ar juolab mokslo teisėtumą, veikiau artikuliuojamas fejerabendiškas įsitikinimas, kad į moksliškumą pretenduojanti veiklos sritis nėra atskaitinga tokiai filosofijai, kuri pati nėra tyrusi faktinio mokslinio darbo. Užuoat su ja konkuravusi, psichoanalizės teorija gali atsimokėti tuo pačiu ir blogiausiu atveju aprašyti kaip infantilizmą, geriausiu – kaip kompleksiškos ir ne visuomet organizuotos tikrovės elementą.

Mokslinio ir filosofinio žinojimo terapijos poreikis, arba būtinybė peržiūrėti jo turinį, struktūrą ir tikslus, Flax išsakyta prieš trisdešimtį metų, nūdien įgyvendina-

ma dvejojai. Kaip minėjau, dalis autorių reikalauja mokslinio psichoanalizės statuso pripažinimo su sąlyga, kad būtų peržiūrėta paties mokslo reikšmė. Grantas ir Harari, Sivik, Flax strategija remiasi įsitikinimu, kad Popperio ir Grünbaumo argumentai yra epistemologiškai ir ontologiškai neadekvatūs, metodologiškai ydingi ir empiriškai klaidingi, ir nemaža dalis klinikinių, eksperimentinių ir neurobiologinių psichoanalizės tyrimų kalba jos naudai. Grantas ir Harari pabrėžia, kad iš psichoanalitikų turi būti reikalaujama aiškių hipotezių, kurių biologiniai koreliatai galėtų būti tiriami pasitelkiant objektyvias eksperimentines priemones (to paties reikalauja ir Sivik, kritikuodama psichologijos terminija žongliuojančius *New Age* judėjimus, praktikuojančius spoksojimo į apendiksą technikas). H. Shevrino atliekami neurologinių slopinimo koreliatų eksperimentai, M. Klein projektyvios identifikacijos klinikinė sąvoka, kuria bandoma paaiškinti pirminės proto būsenas, išplečiančias psichoanalitinius empatijos, nesąmoningos komunikacijos paaiškinimus, A. Schore'o neurobiologiniai sveikos ir patogeniškos projektyvios identifikacijos koreliatai motinos ir vaiko bendravime ir psichoterapijoje, neseniai atrasta veidrodinių neuronų (*mirror neurons*) sistema, siūlanti galimus biologinius koreliatus nesąmoningai percepcijai ir komunikacijai, – tokio pobūdžio tyrimai, Grantas ir Harari (2005: 451) vertinimu, suteikia psichoanalizei naują moksliskumo matmenį, realizuodami psichoanalitiškai kompetentingo psichiatrijos mokslo, realiai tiriančio sąmonę ir psichinius procesus, viziją.

Grünbaumas lieka kategoriškas. Viena paskutiniųjų savo straipsnių (2006) jis lyg apgailestauja, kad nei pofroidistinės psichoanalizės formuluotės, nei jos „herme-

neutinė“ rekonstrukcija nesugebėjo reabilituoti psichoanalitinio projekto. Taip esą ir nebuvo aiškiai suvoktas pagrindinių Freudo klinikinių argumentų nesėkmės mastas ir gelmė, todėl iki šiol nepasiūlyti jokie naujoviški (jei tokie apskritai galimi) sprendimai, koku nauju pagrindu juos formuluoti arba modifikuoti atsižvelgiant į naujus įrodymus. Lygiai taip pat neaptikta įtikinamų duomenų, suteikiančių pagrindą pasitikėti Freudo priežastiniais aiškinimais ir išvadomis psichopatologijoje, psichoterapijoje, sapnų teorijoje, psichoseksualinio vystymosi teorijoje ir t. t. Negailestingą verdiktą – psichoanalitinė teorija ir terapija Jungtinėse Valstijose ir pasaulyje (išskyrus nemaloniais išimtis Argentinoje ir Prancūzijoje) yra ištikta gilios krizės – Grünbaumas iliustruoja pateikdamas išraiškingą statistiką: 2000 metais Amerikos psichoanalizės asociacija (*American Psychoanalytical Association*, APA) inicijavo rinkodaros strategiją, tikėdamasi suformuluoti metodus pritraukti kuo daugiau pacientų; žurnalo *Time* duomenimis, 2003 metais jų buvo lygiai du vienam aktyviam asociacijos nariui (atitinkamai 5000/2500), kurio vidutinis amžius 62 metai, ir padėtis vis prastėja. Lygiai taip pat ir Britanijoje (Grünbaum 2006: 257) – ieškančių psichoanalitinio gydymo pacientų skaičius mažta, medicinos mokyklose akademiniai psichoanalitikai tampa nykstančia rūšimi, tad rezultatai lyg ir savaime iškalbingi: esą nėra jokio pagrindo tikėti, kad šiuolaikinė psichoanalizė pasistūmėjo epistemologiniame ir metodologiniame fronte, ir juo blogiau Freud teorijai (*ibid.*: 281).

Savo poziciją straipsnio autorius kiek netikėtai apibendrina kaip kritinį psichoanalizės vertinimą iš *mokslo filosofijos* perspektyvos. Išeitų, kad mokslo filosofijai reikėtų ne mažiau susirūpinti, tarkime, kietojo kūno

fizikos Lietuvoje moksliskumu. Jei statistiniai duomenys atskleidžia psichoanalizės kaip žmogaus prigimties ir terapijos teorijos savidiskreditacijos požymius, ką atitinkamai surinkti statistiniai duomenys bylotų apie anaipol populiarumu negarsėjančias tikslųjų mokslų disciplinas?

Vis dėlto Sivik galėtų replikuoti maždaug taip: psichoterapijos efektyvumas gali būti, o gali ir nebūti atskleistas „objektyviais“ diagnostikos metodais. Tačiau somatiniai koreliatai bet koku atveju nekonstituoją problemos esmės, nes užduotis (pavyzdžiui, psichosomatinės medicinos) yra ne deklaruoti atskiros ir apibrėžtos ligos buvimą ar nebuvimą, o padėti individui suvokti gyvenimo tikslą ir atrasti sąmonės ir kūno, emocijų ir elgesio pusiausvyrą. Taigi įgyvendinant tokį tikslą visų pirma būtina išgydyti pačią mediciną (Sivik 1999: 154). Kitaip sakant, mokslo terapija psichoanalitinių praktikų pagrindu ekstrapoliuotina į mokslo filosofiją, o kartu interpoliuotina į pačias praktikas.

Teisybės dėlei pasakytina, kad galbūt psichoanalizės padėtis nėra tokia jau bloga ir tradicinės medicinos atžvilgiu. Edwardas Erwinas atkreipia dėmesį į tai, kad atsitiktinių imčių klinikinių tyrimų (*randomized clinical trials*) atžvilgiu (procedūros subjektams paskirstomos atsitiktinai, siekiant užtikrinti skirtingų gydomų grupių „statistinių ekvivalentiškumą“ ir eliminuoti šalutinius poveikius: disfunkcijų remisiją, placebo) psichoterapijos rezultatai turi kai kurių reikšmingų analogijų su tradicinės medicinos rezultatais. Technologijų įvertinimo tarnyba (*Office of Technological Assessment, OTA*) prie JAV kongreso, prieš užverdama duris 1995 metais, paskutiniame raporte konstatavo, kad, pradėdant 1978 metais jų atliktų kontroliuojamų klinikinių tyrimų (kontrolė

šiuose tyrimuose reiškia, kad tiriant gydomų pacientų grupę palyginimui pasitelkiamos kitos kontrolinės pacientų grupės, kurios negauna gydymo) duomenimis, medicinos technologijose ir praktikose efektyvių, t. y. saugių ir optimaliai veiksmingų, procedūrų skaičius sudaro nuo 10 iki 20 procentų, ir tai tapo taisykle (Erwin 2006: 135). Palyginimui: Erwino tyrimo duomenimis, apie 10 procentų 1997 metais atliktų psichoterapijos procedūrų efektyvumas buvo neabejotinas. Tačiau autorius pabrėžia, kad pasinaudojus atsitiktinių imčių klinikinių tyrimų galimybėmis nėra jokių esminių klinikinių ir epistemologinių kliūčių identifikuoti efektyvias psichoterapijos technikas, procedūrų tipus ir diagnostines kategorijas ir modifikuoti arba pašalinti neveiksmingas (nors dalis psichoterapeutų ir filosofų ginčija gerai suprojektuotų psichoterapijos eksperimentų būtinybę ar pakankamumą). Tuomet klinikinius ir neklinikinius duomenis galime epistemologiškai pasverti atsižvelgdami į Marco Buzzoni siūlymą psichoanalizei priskirti dvejoją – techninę-operacionalistinę ir „hermeneutinę“, arba „interpretacinę“, funkciją: psichoanalizė iš principo gali būti intersubjektyviai patikrinama (kaip bet kokie eksperimentiniai mokslai), o jos terapinį veiksmingumą (ir humanitarinį statusą) apibrėžia hermeneutinis klinikinių ir neklinikinių patikrinimų abipusis savireguliacinis mechanizmas (Buzzoni 2001). Psichoanalitinė mokslo terapija čia aiškiai apribojama pačių mokslo praktikų naudai, t. y. specifiniai empiriniai tyrimai, metodologinės nuostatos ir terapinių procedūrų veiksmingumas paliekami mokslininkų bendruomenės kompetencijai: mokslo praktikos ekstrapoliuojamos į psichoanalizę, o pastaroji interpoliuojama į mokslą (ko gero, normatyvinės mokslo filosofijos sąskaita).

Tiek apie pirmąją strategijų grupę, karštligiškai ieškančią trūkumų tradicinėse mokslinio žinojimo apibrėžtyse ir siūlančią psichoanalitinės teorijos privalumus. Antrosios strategijų grupės, skeptiškai vertinančios psichoanalizės moksliskumo galimybes, tačiau pripažįstančios jos teorinę bei praktinę reikšmę, išskirtiniu atstovu laikytinas Nicholas Maxwellas. Jis nėra psichoanalizės teoretikas ar praktikas ir nereikalauja jos pripažinti moksline disciplina. Per trisdešimties metų akademinę patirtį Maxwellas tiki suformulavęs universalią metateoriją, pavadintą „į tikslą orientuotu empirizmu“ (*aim-oriented empiricism*), arba TOE, kurio pagrindu skelbtina intelektinė ir filosofinė revoliucija (Maxwell 2002). Pasitelkdamas Freudo Edipo komplekso teoriją Maxwellas išplečia neurozės sąvoką ir pritaiko ją bet kam, ką galima interpretuoti tikslo siekimo kategorijomis – asmeniui, grupei, institucijai ar judėjimui. Neurozė esą yra būseną, kuria pasižymi bet kokia veika, kuria siekiama tikslo ir kuri tuos siekiamus tikslus reprezentuoja, taigi yra lyg ir tam tikra universali kryptingos veiklos matrica. Neurozė nėra nei *psyche* ar proto liga, nei psichinių slopinimo ar racionalizavimo aktų atributas, o kategorija, apibrėžianti neišvengiamai prieštarinę tikslų siekimo proceso pobūdį, tarsi ir metodologinę sąlygą, ir terapinę priemonę (Maxwell 2002: 260). Tikslo siekianti veika jau pačia savo apibrėžtimi yra tokia sudėtinga ir daugialypė, aprėpianti tokią gausybę veiksnių ir galimų priežastinių santykių, kad joje aprioriškai glūdi dvejopa prigimtis: reprezentuoti ir atstovauti aiškiems, neproblemiškiems, lengvai formuluojamiems tikslams ir slopinti ar nepripažinti probleminio jų turinio, taigi daugiau ar mažiau sąmoningai iškreipti pačius tikslus pasinaudojant atitinkama metodologine strategija.

Kita vertus, Maxwellas savąją terapinę strategiją apriboja „racionalistinės neurozės“ veikos lauke, t. y. racionalistinė neurozė yra sąvoka, kuri priklauso racionalaus tikslo siekimo teorijai. Formali racionalistinės neurozės struktūra yra tokia: tikrasis, problemiškas mokslo tikslas A skiriasi nuo oficialiai propaguojamo ir paties mokslo deklaruojamo tikslo B; A yra problemiškas, taigi slopinamas tikslas suprasti, koku būdu Visata yra suvokiama, darant išankstinę prielaidą, jog Visata bent tam tikru mastu yra suvokiama. Pripažinti A reiškia atlikti tikėjimo ar pasitikėjimo aktą Visatos prigimties atžvilgiu, taigi pagrindinę mokslo tezę pripažinti lygiaverte dogmai. Oficialioji mokslo stovykla tai suvokia kaip pernelyg problemišką tikslą, kurį slopina arba kurio išsižada. Tad mokslinė bendruomenė oficialiu mokslo tikslu įvardija faktinių tiesų apie Visatą atradimą, apeidama metafizines ir epistemologines, t. y. nepriklausančias fakto ir įrodymo sričiai, Visatos pažinimo prielaidas. Trumpai tariant, tai, kas skiria mokslą nuo religijos ar kitų patyrimo sričių, esą yra jo tezė, kad joks žinojimas negali būti inkorporuotas į mokslą nepaisant jo empirinio įvertinimo. Ši neurozės atvejį Maxwellas vadina *standartiniu empirizmu*. Jis įspėja, kad atsakius bet kokių empiriškai pagrįstų prielaidų apie Visatos prigimtį, visos vienodai empiriškai sėkmingos teorijos turi būti vertinamos kaip lygiavertės, visos konkuruojančios *ad hoc* teorijos – kaip pagrįstos, teorinės konstrukcijos subyra, o indukcija sugriauna patį mokslą jo faktinių tiesų kaip vienintelio siekiamo tikslo atžvilgiu (*ibid.*: 265–267).

Racionalistinės neurozės terapinė procedūra nusipelno detalesnio paaiškinimo. Visų pirma būtina demaskuoti iškreiptus, neurotiškos mokslo filosofijos primestus

standartinio empirizmo tikslus – atrasti faktines Visatą aprėpiančias tiesas. Kosmologinės, metafizinės ir epistemologinės prielaidos turi tapti paties mokslinio žinojimo dalimi. Naujoji mokslo koncepcija, postuluojanči daugiau ar mažiau evoliucionuojančius tikslus ir metodus visuotinesnėje ir pastovesnėje tikslų ir metodų sistemoje, ir vadintina *į tikslą orientuotu empirizmu*. (Autorius apgailestauja dėl priverstinio pateikiamos koncepcijos schemiškumo ir supaprastinimo, nors pateikia tiek išlygų, sąlygų ir diagramų, kad priverstas pakartotinai viską suprastinti.) Ji taip pat suponuoja, kad pagrindinis mokslo tikslas – atrasti, kaip ir kokiu mastu Visata yra suvokiama, – yra didžiai problemiškas. Geriausias būdas išskleisti šią problemą – tai reprezentuoti siekiamus tikslus išskaidant juos į specifiškus ir problemiškus bei nespecifiškus ir neproblemiškus lygmenis, ir taip suformuluoti stacionarių tikslų ir metodų sistemą, kurioje (daugiau ar mažiau specifiniai, probleminiai) mokslo tikslai ir metodai tobulinami atsižvelgiant į akivaizdžias empirines sėkmes ir nesėkmes. Pagal TOE, mokslinis žinojimas reprezentuojamas dešimčia lygmenų: pirmas – empiriniai duomenys (žemo lygmens eksperimentiniai dėsniai); antras – geriausios fundamentalios fizikinės teorijos (pvz., bendroji reliatyvumo teorija); trečias – geriausia šiuo metu galima specifinė idėja arba projektas, kad Visata yra fizinės prigimties (korpuskulinė, kvantinis laukas ir t. t.), kuri *beveik neabejotinai* yra klaidinga; ketvirtas – fizikalizmas, kurio bendroji tezė ta, jog Visata yra pažini fizinėmis (fizikos) priemonėmis; penktas – dar bendresnė tezė, jog Visata per fiziką ar kitu būdu yra pažini, ir t. t. Šeštas–dešimtas lygmenys (empiriškai vaisingos prielaidos, epistemologinis geranoriškumas, žinojimo

neapibrėžtumas) yra tokie nespecifiniai ir nepakankami, kad nėra nei gera pagalbos priemonė, nei galima kliūtis pripažinti jų teisingumą, kad ir kokio pobūdžio būtų Visata. Visai kas kita yra pirmas–penktas lygmenys: jais remdamiesi pretenduojame nusakyti Visatą, taigi, pabrėžia Maxwellas, labai tikėtina yra klaidingi. Jie nuolat privalo būti peržiūrimi, be atvangos ieškotina alternatyvų (*ibid.*: 268–271).

TOE, atskaitos tašku laikydamas neurozę kaip metodologinę sąvoką ir epistemologinę kategoriją, dėl metafilosofinės kritikos strategijos tariamai apsisvalo nuo visų galimų neurozių ir pernelyg toli siekiančių įsitikinimų ir pateikia tokias išvadas: Apšvietos suformuluota mokslo tikslų ir metodologijos politika – standartinio empirizmo principus taikyti bet kurioje žmogaus veikloje ir tokiu būdu siekti socialinės ir kultūrinės pažangos – yra ydinga. Ekonomika, sociologija, antropologija, psichologija etc. savo tikslų atžvilgiu (o tiksliau TOE reikalavimu) nėra ir neturėtų būti mokslai, tiesiogiai suinteresuoti socialinių ir kitų atitinkamų fenomenų pažinimu. Jos turi virsti metodologijomis, kurių funkcija yra spręsti gyvenimo problemas kooperatyviomis racionaliomis priemonėmis, o šios priemonės skolintinos iš pažangos siekiančių mokslo metodų ir perkeltinos į mūsų institucijas, tradicijas ir gyvenseną (*ibid.*: 290). Kitaip tariant, siūloma humanitarines ir socialines disciplinas paversti socialine ir kultūrine inžinerija – te nebando jos pakartoti Apšvietos epochos klaidos ir te neapsimeta pažinimo šaltiniais.

TOE argumentus Maxwellas pateikia kaip įrodymus, kad ne Freudų teorija ir psichoanalizė neatitinka griežtų mokslinio standartų, o atvirkščiai – mokslas neatitinka griežtų froidizmo, perinterpretuoto metodologiškai, intelektinių standartų. Iš

to išplaukia, kad tinkamai (t. y. pagal TOE) metodologiškai apdorotas froidizmas gali tapti instrumentu, taikytinu bet kam, kas aiškintina per tikslų siekimo ir jų reprezentavimo arba iškraipymo prizmę. Vis dėlto ši iš pažiūros palanki išvada (psichoanalizė yra racionalaus žinojimo terapinė priemonė) neišvengiamai nukreiptina į pačią psichoanalizę, kurios pretenzijos į mokslą yra ne kas kita, o racionalistinė neurozė. Psichoanalizė, pretenduojanti būti *psyche* mokslu, tėra Apšvietos liekana (*ibid.*: 296). Tą pačią akimirka, kai psichoanalizė savo tyrimą pateikia kaip *psyche* pažinimą, įpuola į racionalistinės neurozės spąstus. Žinojimas negali būti jos tikslu, taigi ir turiniu; psichoanalizės teorija yra terapinė metodologija, padedanti išlaikyti pusiausvyrą ir esanti tikrasis racionalaus pažinimo bei tikrovės koreliatas.

Šiek tiek panašų psichoanalizės įvaizdį, – jį negalinti ir neturinti būti „mokslo“ disciplina, veikiau yra kitų humanitarinių disciplinų galimybės riboženklis ir sąlyga, apibrėžianti jų santykį su baigtinumu, abejone, neišsakomybe, pasąmone, o kaip tokia yra atspari „reprezentacinių mokslų“ kritikai, – pateikia ir Michelis Foucault (1994: 373–378). Tačiau skirtingai nei Maxwellą, Foucault, taip pat Jürgeną Habermasą, Hansą Georgą Gadamerį, Karlą Otto Apelį, Maurice'ą Merleau-Ponty galima priskirti galvotojams, kurie bergždžiai nesibrauna pro postpozityvizmo plačiai atvertas duris įtikinėdami psichoanalizės mokslinio statuso (ne)reikalingumu (kas pagaliau yra tas „mokslinis statusas“?). Jei psichoanalizės „moksliskumo“ klausimas nėra relevantiškas, psichoanalizės ir mokslo inter- / ekstrapoliacijų strategavimas filosofijai reikšmingas tiek, kiek ji pati ryžtasi tapti šio strategavimo dalimi. Pavyzdžiui, Steve'ui Fulleriui ir Jamesui H. Collieriui (2004: 226) filosofų šnekalai apie poreikį

neišmanėliams mokslininkams padėti susivokti mokslo praktikose nėra vien retorinė painiava ar „taktinės klaidos“; pasitelkus psichoanalizės įvaizdį (paciento išgijimo sąlyga yra psichoanalitiko nuomonės ir vertinimų laipsniškas pripažinimas savais), filosofų propaguojamos normos „išsigaliojūt“ tuomet, kai, užuot brukę mokslininkams atitinkamas normas jų pačių ir mokslo labui, mokslo filosofai pateiktų normas, galinčias sulaukti mokslininkų pritarimo ir tokiu būdu virsiančias (nebūtinai reprezentatyviai) mokslo praktikų savastimi. Tam tikrą Apšvietos emancipaciniu mandatu apsiginklavusią filosofinę psichoterapiją siūlo ir Gadameris (1998: 78–79, 104), Apelis (1984: 213–214), Merleau-Ponty (2005: 528–529), Habermasas (1971: 271). Bet Maxwellas siekia gerokai daugiau. Jis tikina (2002: 292–296), jog tiek gamtos, tiek socialiniai ir humanitariniai mokslai, taip pat ir filosofija bei akademiniai tyrimai, institucijos ir jų praktikos kenčia nuo racionalistinės neurozės. Nelengva nutuokti, kokios kilmės yra ši diagnozė. Pasinaudojęs Edipo komplekso įvaizdžiu kaip klasikine neurozės iliustracija ir neurozės sąvoką pavertęs metametodologiniu instrumentu, iš tiesų Maxwellas pasako tik tiek, kad žmonija, jo supratimu, taip ir neišmoko sukurti tokių tradicijų bei institucijų, kurios padėtų įsteigti globalią išmintingą civilizaciją. O pagal Maxwello modelį reikia išties nedaug – sukelti intelektualinį perversmą. Kokia būtų racionaliaja terapija apdorota Maxwello civilizacija, jis nedetalizuoja. Nenumanau ir aš.

Tinkama baigiamąja šios ligos istorijos dalimi laikyčiau P. Sloterdijko pastabą: „Europinė neurozė laimę laiko tikslu, o proto pastangas – keliu į ją. Iš to reikia išsivaduoti. Gėrio labui, nuo kurio taip lengvai tolstama per ilgus žygius, reikia atsižadėti kritinės gerinimo manijos“ (1999: 21).

LITERATŪRA

- Apel, K. O., 1984. *Understanding and Explanation. A Transcendental-Pragmatic Perspective*. Transl. G. Warnke. MIT Press.
- Erwin, E., 2006. Randomized Clinical Trials in Psychotherapy Outcome Research. *Philosophy of Science* 73: 135–152.
- Flax, J., 1981. Psychoanalysis and the Philosophy of Science: Critique or Resistance? *The Journal of Philosophy* 78(10): 561–569.
- Foucault, M., 1994. *The Order of Things: An Archaeology of the Human Sciences*. N.Y.: Vintage Books.
- Freud, S., 1957. “Wild” Psychoanalysis. In: J. Strachey, ed. *The Standard Edition of the Complete Psychological Works of Sigmund Freud*. London: Hogarth, Vol. XI, p. 219–227.
- Fuller, S., Collier, J. H., 2004. *Philosophy, Rhetoric, and the End of Knowledge*. New Jersey–London: Lawrence Erlbaum Associates Publishers.
- Gadamer, H. G., 1998. *Reason in the Age of Science*. Transl. F. Lawrence. MIT Press.
- Grant, D. C., Harari, E., 2005. Psychoanalysis, Science and the Seductive Theory of Karl Popper. *Australian and New Zealand Journal of Psychiatry* 39: 446–452.
- Grünbaum, A., 1979. Is Freudian Psychoanalytic Theory Pseudo-scientific by Karl Popper’s Criterion of Demarcation? *American Philosophical Quarterly* 16(2): 131–141.
- Grünbaum, A., 1980. Epistemological Liabilities of the Clinical Appraisal of Psychoanalytic Theory. *Noûs* 14(3): 307–385.
- Grünbaum, A., 1984. *The Foundations of Psychoanalysis – A Philosophical Critique*. Berkeley–Los Angeles–London: University of California Press.
- Grünbaum, A., 2006. Is Sigmund Freud’s Psychoanalytic Edifice Relevant to the 21st Century? *Psychoanalytic Psychology* 23(2): 257–284.
- Habermas, J., 1971. *Knowledge and Human Interests*. Transl. J. Shapiro. Boston: Beacon Press.
- Maxwell, N., 2002. Is Science Neurotic? *Metaphilosophy* 33(3): 259–299.
- Merleau-Ponty, M., 2005. *Phenomenology of Perception*. Transl. C. Smith. Taylor and Francis e-Library.
- Popper, K., 1963. *Conjectures and Refutations. The Growth of Scientific Knowledge*. London: Routledge and Keegan Paul.
- Sivik, T., 1999. Psychosomatic Research and the Theory of Science. *Advances in Mind – Body Medicine* 15(2): 148–154.
- Sloterdijk, P., 1999. *Ciniškojo proto kritika*. Vertė T. Četrauskas. Vilnius: Alma littera.

POST-FREUDIAN THERAPY FOR THE PHILOSOPHY OF SCIENCE

Evaldas Juozelis

S u m m a r y

Authorities of the philosophy of science Karl Popper and Adolf Grünbaum jointly repudiated the potential status of psychoanalysis as scientific edifice, though for particular methodological reasons. In the tradition of analytical philosophy psychoanalysis is widely considered pseudoscientific, despite the significant decrease of rationalist and positivist influence on philosophical discourse. However, during the last few decades moderate approaches of scientific knowledge evolved and appropriate socio-cultural and intellec-

tual medium emerged, proposing particular therapies of post-Freudian psychoanalysis for the philosophy of science itself, since it allegedly suffers from certain ideological and methodological neuroses. Some authors, while offering certain remedies for academic discourse, insist on scientific status of psychoanalysis, others are certain that scientific status for psychoanalysis is neither necessary nor acceptable.

Keywords: psychoanalysis, philosophy of science, K. Popper, A. Grünbaum, N. Maxwell, neurosis.